

УДК 394.2:[37.015.31:17.022.1-053.4]

Олена Борисова,
Юлія Осіпчук

ДУХОВНО-ОБРЯДОВІ СВЯТА ЯК ЗАСІБ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті аналізується сутність понять «духовність», «моральність»; обґрунтовуються компоненти духовної культури українського народу; розкриваються зміст, методика та особливості застосування календарної звичаєвої обрядовості у системі духовного становлення особистості дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: *духовність, моральність, духовно-обрядові свята, духовний потенціал, духовно-моральне виховання, обрядові свята, календарна святково-обрядова культура, старший дошкільний вік.*

В статье анализируется сущность понятий «духовность», «нравственность»; обосновываются компоненты духовной культуры украинского народа; раскрываются содержание, методика, а также особенности применения календарной обрядности в системе духовного становления личности детей старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: *духовность, нравственность, духовно-обрядовые праздники, духовный*

потенциал, духовно-нравственное воспитание, обрядовые праздники, календарная празднично-обрядовая культура, старший дошкольный возраст.

The article analyzes the nature of the concepts of «spirituality», «morality»; grounded components spiritual culture of the Ukrainian people reveal the contents, methods and features of the calendar customary rites in the system of spiritual formative preschool children.

Key words: *spirituality, morality, spiritual and ceremonial feasts, spiritual potential, spiritual and moral education, folk festivals, calendar of festive and ritual culture, preschool age.*

Постановка проблеми. У системі реформування дошкільної освіти важливого значення набуває духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку, їх духовне становлення. Оскільки сьогодні відсутня цілісна система морального і духовного забезпечення розвитку і соціалізації дітей; наявне падіння суспільної моралі, бездуховність, низька культура поведінки у неповнолітніх тощо. Тому завдання дошкільних закладів у світлі реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. та інших нормативних документів полягають у створенні ефективної системи національного виховання, забезпечення морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу. Перспективними напрямками у контексті духовного становлення особистості дошкільника є оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання, виховання і розвитку дітей дошкільного віку відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти (державний стандарт) та програм розвитку дитини «Я у світі», «Впевнений старт».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження календарної святково-обрядової культури українського народу було започатковане у другій половині ХІХ ст. видатними українськими істориками та фольклористами В. Івановим, П. Івановим, В. Ключевським, О. Потебнею, М. Сумцовим, П. Чубинським та ін. Причому особлива увага приділялася циклічному характерові свят і обрядів, зокрема у працях О. Курочкіна, І. Лепші, В. Мицика, В. Сапіги, В. Скуратівського надається аналіз традиційних зимових свят і обрядів. При цьому праці авторів, присвячені проблемами розвитку сучасної обрядової культури українських свят, можна визначити за напрямками: аксіологічний (Н. Баранова, Л. Белименко, В. Біляцька, В. Жуковський, О. Пенькова та ін.); культурологічний (С. Безклубенко, Л. Малоока, О. Різник, В. Сапіга, Л. Сорочук та ін.); мистецтвознавчий (В. Осадча, І. Розковшенко, Л. Узунова, Ю. Фесенко, І. Щербіна та ін.); історичний (Д. Багалій, В. Каразін, Д. Яворницький); етнографічний (В. Іванов, П. Іванов); фольклористичний (Б. Грінченко, І. Манжура,). Серед сучасних досліджень, присвячених вивченню проблеми відродження традиційних свят та обрядів за сучасних умов, варто виокремити роботи Н. Аксьонової, С. Безклубенка, М. Бердути, Т. Гаєвської, О. Курочкіна, І. Лепши, В. Мицика, В. Осадчої, В. Сапіги, М. Ткача, І. Щербіни та ін.

Але, незважаючи на наявність певного наукового доробку з проблеми, можна сказати, що питання духовного потенціалу сучасної обрядової культури є недостатньо висвітленим у вітчизняній науці, малодослідженим є питання духовно-обрядових свят та їх впливу на виховання дітей старшого дошкільного віку.

Мета написання статті полягає у теоретичному обґрунтуванні методики та особливостей застосування календарної звичаєвої обрядовості у системі духовного становлення особистості дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Людина в світі високих технологій потребує емоційних переживань та глибоких почуттів. Дослідник Л. Абрамян зазначає, що сучасна людина все частіше сприймає свята як одну з форм проведення дозвілля, перш за все це обумовлено тим, що за останні півстоліття у житті людини збільшився час, вільний від праці. Але ж вільний час і свято не є синонімами. Не слід забувати той факт, що коли свято перетворюється тільки на вільний час або сприймається тільки як розвага, воно вмирає. Ще одна функція, що є вагомою причиною стійкості свят у сучасному світі, пов'язана з емоційно-чуттєвими проявами людини.

Це – емоційна розрядка після напруженого повсякденного життя, що стає можливою під час включення людини у процес святкування [1].

Акумулюючи у собі все те цінне, що є у суспільства, народу, окремої етнічної групи, свято виконує роль механізму передачі культурних традицій від покоління до покоління. Загальновідомо, що суспільство тримається завдяки традиціям, а свята, таким чином, виступають у ролі своєрідного стабілізатора життя держави. Т.Гонтар визнає відмінності між обрядом і святом таким чином: свято – це день чи дні, в які урочисто відзначаються події, історичні та календарні дати. Свято – це також вираження почуттів, переживань, настроїв, пов'язаних з подіями в сім'ї, громаді, суспільстві. Часто складовою частиною свята є обряд чи кілька обрядів. А обряд – це особлива колективна символічна дія для відзначення важливих подій суспільного та особистого життя. Особливістю обряду є його символічність, образність та умовність. Обряд завжди є символом певних норм, ідей, цінностей, ідеалів, соціального досвіду. Для обряду характерне художнє оформлення (термін «обряд» походить від слова «обряджати», тобто прикрашати, прибирати, робити ошатним) [6]. Отже, свято є ширшим явищем, ніж обряд. На відміну від обряду, свято позбавлене суворої регламентації у його проведенні, воно охоплює також розважальні елементи.

Однак не варто применшувати значення обряду в українській народній творчості. На думку М.Левківського обряд – це соціально-історичний феномен, який оформлює важливі події суспільства, колективу або особистого характеру, котрі є моментом суспільних відносин. Характерним для нього є те, що він не лише оформлює, а й розкриває внутрішній зміст подій, формує пов'язані з ним думки і погляди, почуття та настрої. Виникнення обрядів зумовлювалося трудовою діяльністю людей та побутовими суспільними умовами. Зрозуміло, що обряд пов'язаний з традицією чи звичаєм, але він супроводжує останні протягом всього часу їх функціонування, виступає лише в певний момент цього процесу. На ранніх етапах традиція чи звичай можуть не мати обрядової сторони. Утворення обряду є завершальним етапом становлення традиції чи звичаю. Обряд завжди пов'язаний з переломним моментом в житті людини. Він акумулює в собі думки та почуття, які викликані виникненням, зміною чи закінченням важливого для людини суспільного зв'язку, а також відображає зміни зв'язку людини з природою тощо.

За дослідженнями М. Левківського, обряди у нашого народу виконували такі функції: а) соціальну – шляхом спеціально систематизованої зовнішньої предметності поглиблювали і підсилювали ті думки та почуття, які були необхідними для успішної реалізації оформлюваних обрядами суспільних дійств; б) педагогічну – готували підрастаючу зміну до участі в обрядах поряд з дорослими, чим сприяли соціалізації особистості, підготовки її до життя та праці [6].

Як вказує Т. Садовенко, в святковій обрядовості українців розрізняють два види – родинну (сімейну) і календарно-побутову. Родинні обряди тісно пов'язані з громадським осмисленням важливості події в житті людини, родини, тому ці обряди супроводжують громадське відзначення народин, повноліття, весілля, похорону. Щодо обрядів календарно-побутового значення, то їх дотримувалися під час урочистого святкування початку або закінчення певних календарних сезонів, тобто природних циклів – зими, весни, літа, осені. У давнину обидва види обрядовості українців становили єдину обрядову систему. Весілля, свята повноліття, посвячення підлітків у стан дорослості (так звані ініціації) тощо, здійснювались у певні календарні періоди, зрозуміло, зокрема обрядів народження чи похорону. За давньою українською традицією весілля також залежали і були приурочені до народного календаря і відбувались взимку або восени.

С. Садовенко зазначає, що до нас календарно-обрядова усна творчість дійшла у вигляді циклів, пов'язаних з певним періодом року або відповідною трудовою діяльністю. У зимовому циклі зосереджена найбільша кількість обрядових дійств, якими люди намагалися забезпечити здоров'я, щастя, достаток у майбутньому році і житті. Календарно-обрядові пісні, присвячені зимовим святкам, у всіх народів вважаються найбільш архаїчними. Вони є найбільш консервативною традицією співу, тому що зазнали найменшого впливу ззовні [6].

Різними обрядовими дійствами відзначали в народі церковні свята: пророка Наума (14

грудня), мучениці Варвари (17 грудня), преподобного Сави (18 грудня), Миколи Чудотворця (19 грудня), святої Анни (22 грудня). Значна частина обрядів українців пов'язана зі святкуванням Нового року, Різдва Христового. Однак, до християнства у цей період в Україні відзначали свято зимового повороту сонця. Звідси й увійшли до різдвяних обрядів найстаріші елементи дохристиянської культури, зокрема, кутя як символ урожаю. Такими ж древніми були обряди колядок, щедрівок, посівання, в яких брали участь, насамперед, діти та підлітки. Завданням колядок та щедрівок було умироутворення та закликання стихійних сил природи (щоб не діяли на шкоду людям та худобі), закликання доброго врожаю у наступному році, багатства, добробуту і здоров'я у дім господаря. Виконання їх вимагало від юних неабиякого хисту (умінь співати, декламувати), артистизму, ввічливості. Участь у них формувала високі почуття та глибоко емоційні переживання, радісне світосприймання юних, що служило доброю основою становлення власного світогляду, підготовки їх до життя.

Таким чином, роль духовно обрядових свят у житті українського народу є визначальною у плані дотримання циклічності трудового життя людей відповідно до зміни пор року, проявів природних сил і явищ. Кожне з обрядових свят включає в себе не тільки дотримання певних звичаїв, традицій, виконання обрядових дій, а й радісне очікування святкового дня, отримання задоволення від його проведення, організацію спільної діяльності значної кількості людей (відповідно до обсягу і значення цього свята).

Крім того, духовно обрядові свята мають значний етнопедагогічний потенціал, застосування їх у виховному процесі підростаючого покоління здійснює важливий вплив на формування духовності та моральності дитини. Традиції, звичаї та обряди здавна слугували для регуляції діяльності та поведінки особистості. Саме цим пояснюється їх значення як засобів народної педагогіки, що можуть використовуватись з метою соціалізації, морального розвитку та становлення підростаючого покоління. С. Стефанюк вважає, що «народознавча мудрість як фактор соціалізації є тим засобом, що допомагає особі олюднити себе і прилучитись до творення світу... і це відбувається через такі види діяльності як сприймання (через мотиваційну діяльність), усвідомлення (через поєднання нового і старого в обрядах), відтворення (через неодноразове повторення обрядової діяльності за взірцем), творча діяльність (через пошукову дію та рольові дійства), переживання (через співвідношення власного і загального), пошук (через нові ситуації та через творчі ситуації)» [3, с. 126].

Н. Бабенко наголошує, що за своєю структурою свята та обряди – це не лише форма дозвілля, в них закодовано всі найосновніші етнопсихічні, психологічні й етнічні генограми. Засвоюючи їх з раннього віку, людина формує не тільки стереотипні дійства, а й світоглядні структури. Народний досвід виробив цілу систему таких кодових форм. Їхні початки закладено ще в колискових піснях. Тут елементи і поетичного світогляду, і шанобливе ставлення до людини та природи, першоабетка математичного мислення, поважання праці, лицарства, працелюбства, історичного родоводу [2, с. 74].

Під час свята дітям дошкільного віку в ігровій формі передавались моральні установки, принципи, яким надавалось емоційне, образне, театралізоване забарвлення, а не навчання і протест. Так, на вербну неділю пробуджували діток освяченою вербою, примовляючи: «Не я б'ю, верба б'є, будь сильним, як вода, здоровим, як верба, багатим, як земля, вже недалечко червоне яєчко...». І цілий білий тиждень минав у піднесеному чеканні червоного яєчка, писанки, паски.

Зазначимо, що за допомогою обрядових свят дошкільниками засвоюються основи моральності, духовності і милосердя. Так, на свято Колодія, перед Великим постом, всі, хто був у сварці, замирювались і просили вибачення одне в одного. Особливо задушевно проходило взаємне прощення між батьками і дітьми. Дітки зізнавались батькам у всіх своїх провинах і просили пробачення за скоєне. Про яку б провину не чули батьки, вони не мали права гримати на дітей, докоряти їм. Єдиною відповіддю сину чи доньці було: «Хай тебе Бог простить» і поцілунок на знак примирення. Батьки й собі просили пробачення у діток за свої провини перед ними, і діти великодушно прощали та цілували батька й неньку.

Вважаємо, що ці обрядові свята дозволяли відчути любов батьків, зрозуміти важливість

спілкування з ними, можливість попросити пробачення за певні провини і відчути полегшення, що їх пробачили. Моральність конкретного випадку полягає в навчанні дітей прощати, вчить їх бути милосерднішими, дозволяє відчути радість сімейного спілкування.

Безперечно, календарно-обрядові традиції в процесі свого багатовікового побутування зазнали певних змін. Однак і сьогодні, як свідчить практичний досвід, улюбленим святом для дітей є День Святого Миколая (19 грудня), до якого малята готуються заздалегідь. Сучасні діти з великим задоволенням і емоційним піднесенням вчать давні українські народні пісні, серед яких відома «Ой, хто, хто Миколая любить». Малята показують свої досягнення на дитячих ранках, святах, концертах, очікуючи за свої старання винагороду від самого Миколи Чудотворця. Це один з тих обрядів, який вдалось зберегти і донести до теперішніх дітей і молоді і який має колосальне морально-етичне значення у вихованні нового покоління українців. Одним із найулюбленіших свят завжди було Різдво Христове.

У Різдвяних та новорічних звичаях виявляються колективно-громадське та національне почуття єдності, любов до праці, проявляються людські бажання, мрії, сподівання та найвищі чесноти – шанування людини, її пам'яті, розділення радості з іншими людьми та найкращі щодо них побажання-віншування. На різдвяному святі діти вбираються в народні костюми, пошиті за етнографічними зразками. І це не просто сліпе слідування традиції. Такі костюми зручні для дітей, улюблені ними і створюють справжній святковий настрій. Вихователі з дітьми виготовляють різдвяні зірки, і починається цікаве дійство – гра-колядування, коли діти групами ходять один до одного в гості, співають колядки, пригощають гостинцями, дарують подарунки-саморобки. Саме дарують, а не отримують, що важливо для виховання. На святах, що характерно для народної традиції, немає просто глядачів. Різноманітність ролей дозволяє кожному стати дійовою особою відповідно до схильностей і здібностей.

Якщо в дитини немає яскраво виражених музичних і акторських здібностей або вона довго не відвідувала дитячий садок, наприклад, через хворобу, вона все одно є активним учасником свята: співає разом з усіма, бере участь у загальних танцях та іграх. При цьому вона творчо висловлює свою індивідуальність завдяки імпровізаційному характеру навіть рядових ролей у народному святі. Дитина будь-якого віку та рівня розвитку знаходить необхідну їй можливість самовираження. Гуманістична сутність українських народних колядок і щедрівок, їх оптимістичний заряд, світлий настрій, що підсилюється відповідними обрядовими, музичними, танцювальними, ігровими елементами (народні вистави «Коза», «Вертеп» тощо), спрямованість до основних життєвих справ людини та її ціннісних субстанцій, «святково-романтична піднесеність над важкою буденною прозою» (В.Смікал), як у минулому, так і в сьогодні є основою їх глибокої вкоріненості у традиції української народно-побутової культури.

Висновки. Отже, духовно-обрядові свята мають велике виховне значення для дітей дошкільного віку, оскільки поєднують у собі історичне надбання українського народу, досвід взаємин між дорослими та дітьми, вказують на певні обрядові особливості життя прадавніх українців. Використання батьками та вихователями дитячого садка свят у виховному процесі дітей забезпечують радісний піднесений настрій у дітей, вчать їх планувати своєї діяльності, дозволяють прилучитися до скарбниці народної творчості. Духовно-обрядові свята мають не лише творчо-пізнавальний, а й виховний потенціал, оскільки об'єднують минуле і майбутнє народу, старші і молодші покоління. Тому знайомство дітей з надбанням прадавніх українців варто починати з дошкільного віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамян Л. А. Первобытний праздник и мифология / Абрамян Л. А.; отв. ред. В.В.Иванов. – [2-е изд.]. – М. : Просвещение, 2001. – 232 с.
2. Бабенко Н. Б. Інтеграція родинних традицій, свят і обрядів у форми культурогенної життєдіяльності сучасної сім'ї / Н.Б. Бабенко // Український соціум. – 2005. – № 1 (6). – С.73- 83.
3. Бабій І. В. Технологія морального виховання старших дошкільників засобами народної

педагогіки / І. В. Бабій // Наукові записки НДУ ім. М.Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2011. – № 4. – С. 126-129.

4. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / наук. ред. та упоряд. О.Л. Кононко. – К.: Світич, 2008. – 430 с.

5. Бех І.Д. Виховання особистості / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.

6. Богуш А.М. Українське народознавство в дошкільному закладі / Богуш А.М., Лисенко Н.В. – [2-е вид.]. – К.: Вища школа, 2002. – 407 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Борисова Олена Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і методики дошкільної освіти ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Осіпчук Юлія Іванівна – студентка факультету педагогіки і психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Надійшла до друку 15.12.2012 р.